

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

HANNAH ARENDTOVÁ

Eichmann v Jeruzaleme

Správa o banalite zla

Súd ho nepochpil: On voči Židom nikdy necítil nenávisť a nikdy nechcel zabiť žiadnu ľudskú bytosť. Jeho vinou je poslušnosť, no poslušnosť sa predsa ctí ako cnosť.

premedia

EURÓPA 1939 – 1945

Hannah Arendtová: Eichmann v Jeruzaleme

Druhé vydanie, www.premedia.sk

Copyright © Hannah Arendt, 1963, 1964

Copyright renewed Lotte Cohler, 1991, 1992

Introduction copyright © Amos Elon, 2006

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form.

This edition published by arrangement with Viking, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC

Translation © Igor Otčenáš, 2016

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2022

ISBN 978-80-8242-065-7

Hannah Arendtová (1906, Hannover – 1975, New York). Študovala na univerzitách v Marburgu a vo Freiburgu, doktorát z filozofie získala na univerzite v Heidelbergu, kde študovala u Karla Jaspersa. V roku 1933 utiekla z Nemecka do Francúzska, kde pracovala v emigračnom centre pre židovské deti utečencov do Palestíny. V roku 1941 odišla do Spojených štátov a o desať rokov neskôr sa stala občiankou tejto krajiny.

Pracovala ako výskumná riaditeľka Konferencie pre židovské vzťahy, šéfredaktorka vydavateľstva Schocken Books, výkonná riaditeľka Židovskej kultúrnej rekonštrukcie v New York City, pôsobila ako hosťujúca profesorka na niekoľkých univerzitách vrátane Kalifornskej, Princetonskej, Kolumbijskej a Chicagskej univerzity a ako univerzitná profesorka na Fakulte Novej školy pre sociálny výskum. V roku 1952 získala Guggenheimovo štipendium a v roku 1954 získala grant pre umenie a literatúru Národného inštitútu umenia a literatúry.

Medzi jej najvýznamnejšie diela patria: *Pôvod totalitarizmu*, *Kríza republiky*, *Ludia v temných časoch*, *Medzi minulosťou a budúcnosťou: osem esejí o politickom myslení* a *Eichmann v Jeruzaleme: Správa o banalite zla*. Bola aj editorkou dvoch zväzkov diela Karla Jaspersa *Veľkí filozofi*.

P R E D S L O V

EXKOMUNIKÁCIA HANNAH ARENDTOVEJ

Isaiah Berlin, prominentný filozof a historik myslenia, navštívil v decembri 1966 svojho priateľa Edmunda Wilsona, známeho amerického esejistu a kritika. V zázname z Wilsonovho denníka sa píše o tom, ako sa s ním pohádal. „Berlin má agresívne, niekedy až iracionálne predsudky voči ľuďom,“ zaznamenal si Wilson. „Napríklad voči Hannah Arendtovej, hoci nikdy nečítal jej knihu o Eichmannovi.“ V spomienke uverejnenej v *Yale Review* v roku 1987 Berlin vyčítal presne to isté Wilsonovi. V roku 1991 to rozviedol v rozhovore s editorom Wilsonovho denníka.¹ Výsledok tohto sporu nepoznáme. Ale jedno vieme: Aj tri roky po prvom vydaní diela Hannah Arendtovej *Eichmann v Jeruzaleme: Správa o banalite zla* ešte stále zúrila občianska vojna medzi intelektuálmi v Spojených štátoch a v Európe. Anthony Grafton (nar. 1950, popredný americký historik dejín ranej modernej Európy, člen Britskej akadémie a v rokoch 2011 až 2012 prezident Americkej asociácie historikov – pozn. prekl.) neskôr napísal, že žiadna téma nefascinovala a súčasne nevyvolávala také spory a vážne debaty ako séria článkov Hannah Arendtovej v časopise *The New Yorker* o súde s Eichmannom, z ktorých sa neskôr zrodila kniha. Aj tri roky po vydaní vyvolávala medzi čitateľmi hlboké rozpory. Žiadna iná kniha blahej pamäti nevzbudzovala také vášne. Židovský establišment v Amerike autorku svojím spôsobom exkomunikoval. Spory sa v podstate nikdy

neurovnali. Ako to už býva v takýchto prípadoch, spory na chvíľu utíchlí, potom začali znovu vriieť, až napokon opäť prepukli. Zrejme nie je náhoda, že sa Arendtovej kniha číta aj dnes, v čase nanajvýš spornej vojny v Iraku (tento predslav vyšiel prvýkrát vo vydaní knihy z roku 2006 – pozn. prekl.). Napokon, celkovo sa jej predalo takmer tristo tisíc výtlačkov.

Eichmann v Jeruzaleme neprestáva priťahovať nových čitateľov a interpretov aj v Európe. V Izraeli, kde sa holokaust dlho vnímal jednoducho ako kulminácia dlhej neprerušovanej línie antisemitizmu od faraónov cez Nabuchodonozora po Hitlera a Arafata – takto to chcel architekt zinscenovaného súdneho procesu z roku 1960 David Ben Gurion –, zaznamenali rastúci záujem o túto knihu najmä zo strany mladých ľudí, ktorí v nej hľadajú iný pohľad. Nový hebrejský preklad sa nedávno dočkal značného uznania. Mnohí Izraelčania mali v minulosti problém prijať Arendtovej knihu, a tento sa vyvíjal súběžne s ďalším problémom – ten Arendtová predvídala –, a to s problémom morálnej i politickej konfrontácie s utrpením Palestínčanov. Palestínčania neniesli zodpovednosť za kolaps civilizácie v Európe, no skončilo sa to ich potrestaním.

Pád komunistického totalitarizmu v Európe prispel k obnoveniu záujmu o Arendtovej prácu. Tento záujem znásobilo v posledných rokoch aj vydanie jej rozsiahlej korešpondencie s Karlom Jaspersom, Mary McCarthyovou, Hermannom Brochom, Kurtom Blumenfeldom, Martinom Heideggerom a s jej manželom Heinrichom Blücherom.² V celom svojom rozsahu je svedectvom výnimočného zmyslu pre intelektuálne a nezištné priateľstvo. Arendtovej korešpondencia s Blücherom tiež svedčí o hlbokom, celoživotnom a dôverou naplnenom manželskom zväzku, ktorý bol pre dvoch prenasledovaných utečencov bezpečným prístavom v temných časoch. „Stále sa mi zdá neuveriteľné, že som našla veľkú lásku i pocit vlastnej identity,“ napísala Blücherovi v liste z roku 1937, ktorý patrí k najpozoruhodnejším lúboštným listom 20. storočia. „Ale to prvé mám len preto, lebo mám aj to druhé. A konečne tiež viem, čo je to šťastie.“

Tieto listy osvetľujú fascinujúcim svetlom Arendtovej myslenie a niektoré z dôverných pocitov, ktoré ju viedli k napísaniu diela *Eichmann v Jeruzaleme*. „Boli ste jedinou čitateľkou, ktorá pochopila to, čo by som si inak nikdy nepripustila,“ napísala Mary McCarthyovej.

„Totiž to, že som túto knihu napísala pod vplyvom zvláštnej eufórie.“ Podobne ako Arendtovej biografická práca *Rahel Varnhagenová: Život židovskej ženy*, ktorú napísala ešte pred emigráciou do Spojených štátov, *Eichmann v Jeruzaleme* je výsostne osobným dielom, ktoré jej pomohlo zbaviť sa ťažkého bremena. Ako Arendtová napísala McCarthyovej, bola to „cura posterior“, odložená liečba bolesti, ktorá ju trápila ako Židovku, bývalú sionistku a bývalú Nemku.³

Hlavné tézy diela *Eichmann v Jeruzaleme* sú zhrnuté (nie veľmi šťastne) v jeho podtitule. Je zvláštne a niekedy nepochopiteľné sledovať vášnivé debaty na túto tému spred štyroch desaťročí. Irving Howe (1920 – 1993, americký židovský literárny a spoločenský kritik, popredný predstaviteľ spoločensko-politickej organizácie Demokratickí socialisti Ameriky, vášnivý odporca sovietskeho totalitarizmu a amerického mccarthizmu – pozn. prekl.) vo svojich memoároch vyhlásil, že do istej miery vyvolal polemiku v Amerike nepotlačiteľný pocit viny, ktorý neovládateľne, hoci zriedkavo (až dodnes) preniká na denné svetlo. Z tohto dôvodu si Howe myslí, že konfrontácia s Arendtovou priniesla aj niečo dobré.

Niektoré z výčitiek na adresu štýlu a tónu prvej verzie Arendtovej knihy uverejnenej v časopise *The New Yorker* boli podložené dôkazmi, a preto ich odstránila, napr. charakteristiku Lea Baecka ako židovského „Führera“. Iné boli zjavne neopodstatnené. Napríklad tvrdenie, že Arendtová „očistila“ Eichmanna, ale „odsúdila Židov“. Nič také nenapísala. Ani neútočila na celý súdny proces, ako sa často argumentovalo. Ona napadla len melodramatickú rétoriku štátneho zástupcu. Podporovala trest smrti vyneseny súdom, no dala by prednosť inej formulácii verdiktu. V rozpore s častými obvineniami nikdy nespochybnila legitímnosť súdu v Izraeli a izraelských sudcov. Ani neprenášala zodpovednosť za vyvráždovanie na samotné obete, lebo sa „nepostavili na odpor“, ako sa tiež často tvrdilo. V skutočnosti rozhorčene napadla štátneho zástupcu, lebo práve ten si dovoľil tvrdiť niečo také bezcitné. Aj tak si však obvinenie Arendtovej našlo cestu do Encyclopedia Judaica.⁴ Z podobného prameňa je aj falošné obvinenie, že Eichmann podľa nej horlivo konvertoval k „sionizmu“, ba dokonca k „judaizmu“. Jeden kritik po druhom sa odvolával na údajné zmienky v knihe, ktoré sa však nikto neobťažoval overiť. Spor sa netýkal iba akademických kruhov, no zapojili sa doň mladí i starí

historici, filozofi, novinári, ako v prípade Graftonovho otca, kňazi rôznych vierovyznaní, ateisti, komunitní predstavitelia a profesionálni propagandisti. Obvinenia boli často výsostne osobné. Niektoré recenzie boli seriózne, starostlivo podložené a dobre vyargumentované. Iné boli predpojaté, plné osobných invektív, na prekvapujúco banálnej úrovni úbohého osobného ohovárania. Niet pochyb, že po vyše štyridsiatich rokoch už nové generácie odborníkov nevnímajú túto knihu tak kontroverzne a aj voči iným Arendtovej prácam o židovskej histórii, Izraeli a sionizme zaujímajú sviežejší, nezaujatejší postoj.

Esej *Eichmann v Jeruzaleme* je dnes najlepšie čítať v kontexte s inými Arendtovej esejami. Väčšina z nich vyšla dávno pred *Eichmannom* v periodikách (niektoré už nevychádzajú) ako *Menorah Journal*, týždenník v nemeckom jazyku pre utečencov *Aufbau*, ktorý vydávali v New Yorku, ďalej *Review of Politics*, *Jewish Frontier* a *Jewish Social Studies*.⁵ Arendtová v nich vyslovuje presvedčenie (ktoré v *Eichmannovi* zväčša len naznačuje), že podobne ako iné nacionalizmy 19. storočia, aj sionizmus už prežil dôvody, z ktorých sa zrodil, a vzniká riziko, že sa z neho stane, ako hovorí Arendtová, „žijúci duch blúdiaci ruinami našej doby“.⁶ Ešte desaťročie predtým bola vášnivou stúpenkyňou nemeckého sionistického vodcu Kurta Blumenfelda (otca „postasimilacionistického sionizmu“), prívrženkyňou kompromisu s Palestínčanmi, buď teritoriálneho, alebo prostredníctvom založenia spoločného sekulárneho dvojnárodného štátu. No keď písala *Eichmanna v Jeruzaleme*, už dávno sa s niečím takým rozlúčila a pochmúrne predpovedala desaťročia palestínsko-izraelských vojen a krviprelievania. Už v 30. rokoch minulého storočia, teda dávno pred tým, než v *Eichmannovi* kritizovala pôsobenie židovských rád v getách, bola Arendtová odporkyňou dohody sionistov s nacistami o prevode majetku (tzv. Haavara – pozn. prekl.), ktorá umožňovala nemeckým Židom za úžernícke úroky previesť časť zmrazeného majetku do Palestíny, čo však bolo v priamom protiklade so snahou o celosvetový židovský bojkot nemeckého tovaru. Sionisti, pre ktorých bola emigrácia do Palestíny absolútnou prioritou, ospravedlňovali toto porušovanie ako „dialektickú nevyhnutnosť“.

V tej dobe mala už Arendtová veľmi málo pochopenia pre celý Weltanschauung (svetonázor). Stupňovalo sa jej rozčarovanie z oficiálnej sionistickej politiky v Palestíne, ktorej sa nedarilo dosiahnuť

mierové modus vivendi s arabským obyvateľstvom. Predvídala silnenie náboženského a nacionalistického fundamentalizmu medzi Izraelčanmi. V tej dobe toto varovanie vyznievalo rovnako provokatívne ako jej kniha o súdnom procese s Eichmannom. Na základe mravných i pragmatických dôvodov argumentovala, že Izraelčania sa musia deliť o moc a/alebo o územie s palestínskymi Arabmi. Zo spätného pohľadu pôsobia jej varovania úžasne predvídavo. Preto môže súčasný čitateľ akceptovať Arendtovej eseje a knihu o Eichmannovi v ich podstate.

Celkom iná situácia však bola, keď *Eichmann* vyšiel po prvý raz. Väčšinu židovských čitateľov a mnohých iných kniha rozhorčila. Bola dôvodom konca mnohých priateľstiev. Krátko predtým sa izraelským diplomatom podarilo presvedčiť antidefamačnú ligu B'nai Brith, že kritika sionizmu alebo Izraela je formou antisemitizmu. Niektoré z útokov na Arendtovej knihu ohromujú svojou bezuzdnou prudkosťou. Reakcia v samotnom Izraeli bola zložitejšia a v porovnaní s reakciou v Amerike takmer zanikla. Hnev viac-menej vyvolávalo prvé povrchné čítanie knihy ako Arendtovej kritiky vodcov židovských obcí v nacistami okupovanej Európe, ktorá akoby potvrdzovala sionistické kliše o „Židoch diaspóry“ ako servilných pasívnych ovciach, ktoré šli odovzdane na porážku.

Niektorí z Arendtovej kritikov už vyjadrili ľútosť nad svojou zápalistou reakciou. Keď sa však začali objavovať prvé ospravedlnenia, bola už Arendtová mŕtva. Arendtová nebola prívrženkyňou žiadnych izmov a nedôverovala teóriám, ktoré sa tvárili, že majú odpoveď na všetko. Jej intuitívne tušenie o povahe politického zla môže najsť dnes vnímavejšie uši než v čase prvého vydania knihy. Zlo, ako ho videla ona, sa nemusí vzťahovať len na démonických netvorov, ale – s ničivými dôsledkami – aj, ako to vidíme my dnes, na hlupákov a idiotov, ktorých činom žehná náboženská autorita. Jej pohrdanie konvenčným mudrovaním a akademickými normami zostáva dodnes intelektuálnou stimuláciou. Pred tridsiatimi či štyridsiatimi rokmi zmes spoločenských analýz, žurnalizmu, filozofických úvah, psychológie, literárnych alúzií a anekdot v Arendtovej najlepšej práci dráždila a hnevala kritikov. Dnes fascinuje a priťahuje.

2.

Arendtová prišla do Jeruzalema v roku 1961 ako reportérka magazínu *The New Yorker*. Nebol to nápad novín, ale jej. Jednoducho mala pocit, že by sa mala na súdnom procese zúčastniť, lebo jej to prináležalo ako spoločenskej kritičke, osobe bez domova, svedkyňi a tej, čo prežila. Napísala Rockefellerovej nadácii, že nikdy nevidela nacistického mäsiara, akým bol Eichmann, a že „toto je asi moja posledná príležitosť“. Prítomnosť na súdnom procese chápala ako povinnosť voči svojej minulosti. Zaujímal sa, ako sa sama vyjadrila, o pochopenie Eichmannovho spôsobu uvažovania (ak bolo vôbec možné o niečom takom hovoriť) a prostredníctvom svedeckých výpovedí na súdnom procese chcela preskúmať „totálnosť mravného zlyhania, ktoré nacizmus spôsobil v ctihodnej európskej spoločnosti.“

Výsledok, ktorý najprv vyšiel v magazíne *The New Yorker* a neskôr sa rozšíril na knihu, bol v prevažnej miere správou o súdnom procese, pokusom preskúmať, do akej miery sa súdu, konfrontovanému so zločinom, ktorý sa nedal nájsť v právnických príručkách, podarilo naplniť požadovanú spravodlivosť. Kniha kombinovala filozofiu s každodenným pozorovaním a úvahami a nielen vďaka sugestívnemu štýlu, ale aj svojím sarkazmom a iróniou sa podobala na dielo Karla Marxa *Osemnásť brumaire Napoleona III.*

Búrku vyvolal predovšetkým Arendtovej portrét Eichmanna ako snaživého, no „banálneho“ byrokratického zločinca. (Samotný pojem „banalita“ sa v skutočnosti objavuje až na poslednej strane knihy, no je implicitne prítomný v celom texte.) Eichmannova priemernosť a bezvýrazný charakter Arendtovú zaujali už v prvý deň súdneho procesu. Jej prvotná reakcia, vyjadrená v listoch Jaspersovi, McCarthyovej a Blücherovi bola impresionistická. Nie je ani hrozný, napísala (Arendtová použila obecný nemecký výraz *unheimlich*, ktorý sa dá prekladať aj ako príšerný). Vyzerá ako „duch v špiritistickej omáčke“. Ba čo viac, bol prechladnutý a v tej svojej kletke z nepriestrelného skla kýchal.

Mohla to pochopiť hlbšie. Hitler si za daných okolností nemohol vybrať lepšieho človeka. Väčšina tyranov a sériových vrahov vyzerá úboho a obyčajne, neškodne, ba až poľutovaniahodne, keď prídu o moc, podobne ako keď Saddám Husajn vyliezol z tej svojej potkanej

diery s neupravenou bradou. Stala sa Arendtová v tejto ranej fáze obeťou toho, čo by sme mohli označiť za fyziognomický klam? My všetci mu z času na čas podľahneme. Arendtová sa nezaujímal iba o fyziognómiu, ale aj o grafológiu. „Veda“ o ľudskej fyziognómii bola v jej mladosti v Nemecku obľúbenou intelektuálnou kratochvíľou. (Podľa svedectva Karla Jaspersa jej učiteľ Martin Heidegger kategoricky odmietal Jaspersovu hrôzu pri pohľade na človeka, akým bol Hitler, ktorý sa mal stať nemeckým kancelárom, zvolaním: „Pozrite sa predsa na jeho ruky!“) Po niekoľkých dňoch súdneho procesu sa však Arendtová vedome prestala zaoberať Eichmannovým vzhľadom. „On [Eichmann] je vlastne hlúpy,“ napísala Jaspersovi po jednom z Eichmannových vystúpení, „no súčasne však akosi ani nie je.“ (*Er ist eigentlich dumm aber auch irgendwie nicht.*) Vďaka jej súkromným listom z Jeruzalema môžeme sledovať pomalý vývoj jej téz. Predierajúc sa troma tisíckami stránok Eichmannovho výsluchu, ktoré vypracoval kapitán izraelskej polície Avner Less, ešte pred súdnym procesom, postupne nadobudla názor, že čo sa týka Eichmanna, bola to predovšetkým jeho, ako to charakterizovala, bezmyšlienkovosť⁷, ktorá ho predurčovala stať sa byrokratom smrti bez tváre a jedným z najhorších zločincov všetkých čias. Zdôrazňovala Eichmannovu mravnú a intelektuálnu plytkosť a duchovné prázdno. Pritom Eichmann pravdepodobne neklamal, keď kapitánovi Lessovi povedal, že by sa nikdy nemohol stať doktorom, lebo neznesie pohľad na krv.

Arendtová dospela k názoru, že Eichmannova neschopnosť súvislého ústneho prejavu na súde bola spojená s jeho neschopnosťou myslieť alebo myslieť z pohľadu inej osoby. Jeho plytkosť však v žiadnom prípade nebola identická s hlúposťou. Eichmann nezosobňoval nenávisť či šialenstvo, ani neuhasiteľný smäd po krvi, ale niečo oveľa horšie – beztvárú povahu nacistického zla samého osebe v rámci uzatvoreného systému riadeného patologickými gangstrami, zacielenú na likvidáciu ľudskej osobnosti svojich obetí. Nacistom sa podarilo obrátiť hore nohami právny poriadok, kde sa zlo a nenávisť stali základom novej „spravodlivosti“. Zlo stratilo v tretej ríši svoje charakteristické znaky, podľa ktorých ho dovtedy rozpoznávala väčšina ľudí. Nacisti ho predefinovali ako občiansku normu. Konvenčné dobro sa zmenilo na prosté pokušenie, ktorému sa väčšina Nemcov rýchlo naučila odolávať. Pri takomto prevrátení sveta si Eichmann

(možno podobne ako Pol Pot o štyri desaťročia neskôr) vari ani nevedomoval, že pácha nejaké zlo. Vo vzťahu k elementárnej morálke, varovala Arendtová, sa to, čo sa považovalo za inštinkty mravnosti, prestalo považovať za zaručené.

V diele *O pôvode totalitarizmu* sa ešte pridržiavala kantovského výkladu radikálneho zla ako zla, ktoré za nacistov zničilo základy morálnych zákonov, rozbúrало právne kategórie a pohrdalo ľudským úsudkom. V *Eichmannovi v Jeruzaleme* a v následných ostrých sporoch tvrdila, že hĺbku má len dobro. Len dobro môže byť radikálne, nie zlo, ktoré môže byť iba extrémne, pretože nemá ani hĺbku, ani nejaký démonický rozmer, hoci – a v tom spočíva jeho hrôza! – sa dokáže šíriť ako pleseň po zemskom povrchu a znečisťovať celý svet. Zlo pochádza z toho, keď zlyhá myslenie. Zlo odoláva mysleniu, pretože vo chvíli, keď sa myslenie usiluje spojiť so zlom a preskúmať premisy a princípy, z ktorých ono pochádza, dostavuje sa sklamanie, pretože tam nič nie je. To je práve banalita zla.

Eichmann bol ambiciózny muž, ktorý túžil stúpať v hierarchii, no nezabil by svojho nadriadeného, aby získal jeho funkciu. Ani neprejavoval nejaké vlastné uvažovanie. Arendtová tvrdí, že to bola práve jeho „banalita“, ktorá ho predurčovala stať sa najväčším zločincom svojej doby. Namietala, že ho na súdnom procese podľa nej absurdne obviňovali, že bol architektom holokaustu, jeho mozgom, no pritom sa prehliadala práve jeho obmedzenosť a vôbec sa o nej nehovorilo. Čiastočne preto, lebo to bolo ťažké uchopiť. No do istej miery unikla pozornosti aj preto, lebo proces s Eichmannom bol predovšetkým súdnym predstavením, zinscenovaným Ben Gurionom minimálne z politických dôvodov, aby sa jednoznačne dokázalo, že holokaust bol prosto najväčším antisemitským pogromom v histórii.

Práve údajná Eichmannova banalita bola hlavným dôvodom, prečo táto kniha vyvolala takú búrku. Väčšina ľudí si dovedy myslela, že vraždy páchajú monštrá alebo démoni. Ďalším dôvodom bola krátka poznámka o „židovských radách“ (Judenräte) ustanovených nacistami. Ctihodní členovia židovských rád nedokázali odhaliť nacistické úklady a v zúfalej nádeji, že slúžia najlepším záujmom miestnych Židov, stávali sa nevedomky nástrojom nacistov na eliminovanie maximálneho počtu Židov s minimálnym administratívnymi úkonmi a nákladmi. Prirodzene, ani jedno, ani druhé nebolo nič nové. Dostojevskij by však

Arendtovej termín „banalita zla“ nepovažoval za lacné slovičkárnenie, ako to urobil Geršom Scholem (vl. menom Gerhard Scholem, 1897-1982, nemecko-izraelský filozof a historik, zakladateľ moderného štúdia kabaly a prvý profesor židovského mysticizmu na Hebrejskej univerzite v Jeruzaleme – pozn. prekl.) v otvorenom liste Arendtovej, v ktorom ju obvinili z bezcitnosti. Keď sa Karamazovovi zjaví diabol, je to uváľaný, tupý a vulgárny trubiroh. Už pred Arendtovou aj iní poukazovali na diskrepanciu medzi osobnou priemernosťou monštier ako Hitler a Stalin a hrôzostrašnosťou zla, ktorým spustošili svet. Takmer všetci, ktorí sa po vojne zúčastnili na súdnych procesoch s masovými vrahmi, medzi inými vážení doktori a lekárnici, odchádzali so znepokojujúcim poznaním, že vrahovia pôsobili v podstate ako vy či ja. Izraelský súdny psychiater, ktorý Eichmanna vyšetroval, konštatoval, že ide o „úplne normálneho muža, v každom prípade ešte normálnejšieho, než som teraz ja po jeho vyšetrení“. Práve táto koexistencia normálnosti a bezodnej krutosti rúca naše obvyklé predstavy a predstavuje skutočnú záhadu súdneho procesu s Adolfom Eichmanom. V tomto duchu aj Simone de Beauvoirová konštatovala, že i francúzsky nacistička Pierre Laval pôsobil na svojom povojnovom súdnom procese ako obyčajný a bezvýznamný, nenápadný a vetčný človečik odvedľa.

Podobne už dávno pred Arendtovej knihou mnoho ľudí v Izraeli a inde obviňovalo židovské rady z účasti na nacistických úkladoch. Šesť rokov pred vydaním knihy v senzačnom procese pred okresným súdom v Jeruzaleme o urážke na cti hovoril predseda súdu o židovských radách a židovskej kolaborácii s nacistami oveľa kritickejšie než Arendtová v krátkej pasáži svojej knihy. A podobné obvinenia sa v priebehu rokov objavili v niekoľkých významných knihách, ako bola *Treblinka* od Jeana-Francoisa Steinera, *This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen* od Tadeusza Borowského, a samozrejme, v monumentálnej práci Raula Hilberga *The Destruction of the European Jews*, na ktorú sa Arendtová opakovane odvoláva.

To, čo bolo u Arendtovej nové a osobitne provokatívne, bola jej nástojčivosť, s akou napadala vedenia židovských obcí. Čo mohli títo ľudia urobiť inak? Odpovede, hoci len v náznakoch, odvodzuje od svojho chápania miesta pre pravdu v politike. Mali židovské rady Židom povedať pravdu, keď vedeli, kam ich budú deportovať? Koľko

ľudí by sa zachránilo, keby sa nejako dozvedeli pravdu? Prečo boli ctihodní predstavitelia židovských obcí takí disciplinovaní a servilní voči úradom?

Niektorí predstavitelia obcí veľmi dobre vedeli, že deportovaní idú priamo do Osvienčimu (a nie na presídlenie na východ, ako im to nahovárali nacisti). Za daných okolností bol nejaký otvorený odpor, prirodzene, nemysliteľný. No na druhej strane, prečo predstavitelia židovských rád neodmietli prijať zodpovednosť, ktorú na nich nacisti preniesli? Keďže mali morálnu autoritu, prečo neporadili Židom, aby sa zachránili útekem alebo sa pokúsili ukryť? Arendtová naznačuje, že nebyť židovských organizácií a židovských rád, deportačná mašinéria by tak hladko nefungovala. Nacisti by možno museli vytiahnuť milióny ľudí jedného po druhom z ich domovov. Nebolo by sa za týchto okolností zachránilo viac Židov?

Keby neboli židovské rady tak „germánsky“ disciplinované, keby nezostavovali detailné zoznamy ľudí určených na potenciálnu deportáciu, keby tieto zoznamy následne neodovzdali nacistom, keby sa neponúkli zozbierať kľúče a vypracovať detailné inventáre opustených bytov, aby ich nacisti mohli odovzdať „árijom“, keby nevyzývali deportovaných, aby sa zhromaždili v určený deň, v určenú hodinu na určenej železničnej stanici s proviantom na troj- až štvordňovú cestu, zomrelo by menej ľudí? Tieto otázky si kladli ešte pred Arendtovou aj iní. No Arendtová šla ďalej, naznačujúc, že židovskí lídri sa nevdojak sami nechali vlákať do diabolskej pasce a stali sa súčasťou tohto systému lži.

„Pravda je, že ak by Židia neboli takí organizovaní a nemali svojich predstaviteľov, panoval by síce chaos a prehĺbila by sa bieda, no celkový počet obetí by ťažko dosiahol štyri a pol až šesť miliónov ľudí,“ napísala.

Je jasné, prečo mnohí považovali túto vetu za necitlivú a šokujúcu. To, že Židia naozaj mali svojich predstaviteľov a ctihodných zástupcov v miestnych a národných organizáciách, bola známa pravda. Mnohí z nich v minulosti zastupovali členov svojich obcí veľmi dobre. Mnohí sa naozaj zo všetkých síl snažili zmierňovať utrpenie. No len málo z nich si naplno uvedomovalo rozsah nacistických plánov s genocídou. Čo by Arendtová povedala o týchto lídroch, keby utiekli za hranice, ako to mnohí z nich naozaj urobili, a opustili Židov, ktorí od nich záviseli? Bola by jej argumentácia menej šokujúca, keby preukázala väčšie

pochopenie pre desivé dilemy, ktorým čelili židovskí predstavitelia, ktorí zostali doma? Šokovala by svojich čitateľov menej, keby len nastolila otázku ich správania sa namiesto pohrdavého útoku proti nim? Ona sama napokon uznávala, že sužovaní ľudia majú sklon nahrádzať jednu nádej druhou, že sa veci zmenia k lepšiemu, ak si kúpia trochu času. Šokovala by svojich čitateľov menej, keby sa zamerala na pochybnosti než na útočenie? Šokovalo by menej, keby explicitne povedala, že židovskí predstavitelia „nevedomky“ spolupracovali na svojej vlastnej likvidácii? Lebo práve toto chcela nepochybné povedať.

3.

Walter Laqueur (nar. 1921, americký historik a politický komentátor – pozn. prekl.) napísal v začiatkoch sporov, že na Arendtovú neútočia za to, čo povedala, ale za to, ako to povedala. Arendtová bola neodpustiteľne prostoreká, keď Lea Baecka, cteného bývalého hlavného rabína a predsedu berlínskej židovskej rady, označila za „židovského Führera“ (čo v druhom vydaní knihy odstránila). Jej štýl je miestami pochabý a drzý a tón profesorský a panovačný. Mala isté potešenie z paradoxov a jej sarkazmus a irónia pôsobili v diskusii o holokauste nevhodne. Dobrým príkladom je jej očividne ironická poznámka, že Eichmann konvertoval k sionistickému riešeniu židovského problému. Práve toto bolo zásadne nepochopené a dezinterpretované.

Jej sarkazmus často slúžil ako sebaobrana. Arendtovej biografka Elisabeth Youngová-Bruehlová múdro poznamenala, že Arendtová nastolovala skutočné morálne témy, ktoré však rozmazávala nepotrebnou iróniou. A možno aj drzosťou. Príliš často si osvojovala monopol na „objektivitu“ a pravdu, pričom nielen na pravdu, ale na „celú pravdu“, napr. „celá pravda bola“, alebo „celá pravda je“. Tvrdila, že pochopila Eichmanna lepšie než ostatní a pokojne rozdávala rady prokurátorovi a obhajcovi (oboma pohrdala) i trom sudcom (ktorých obdivovala). Eichmannovi sudcovia, emigranti z weimarského Nemecka vyznievajú v jej knihe najlepšie.

Dnes z jej súkromnej korešpondencie vieme, že prišla do Jeruzalema s istými predstavami o Izraeli, jeho politickom systéme, jeho vláde a jeho politike voči Arabom. Bola zhrozená z Ben Gurionovho

pokusu využiť súdny proces ako prostriedok na vytvorenie pocitu národnej jednoty medzi masami demoralizovaných nových emigrantov. Prejavovala aj sklon robiť absolútne závery na základe nepriamych dôkazov. Izraelská polícia, napísala Jaspersovi, „vo mne vyvoláva obavy, hovoria len po hebrejsky a vyzerajú ako Arabi. Je medzi nimi pár naozaj brutálnych typov. Podriadili by sa akémukolvek rozkazu.“ Ak tomu naozaj verila, nečudo, že verila aj v to, že Ben Gurion zinscenoval proces iba preto, aby z nemeckej vlády vytĺkol ešte viac repatriačných peňazí. Arendtová nepochybovala, že Ben Gurion uzavrel s Adenauerom tajnú dohodu, aby sa smutne známe meno Hansa Globkeho na súdnom procese vôbec neobjavilo. Globke bol totiž vysokopostaveným úradníkom Adenauerovej vlády, ktorý za nacistov zostavoval oficiálne právne výklady norimberských rasových zákonov. Globkeho meno sa však na súde znovu a znovu spomínalo.

Mimo súdnej budovy znevažovala „orientálnu zberbu“, akoby bol človek niekde v Istanbule alebo v nejakej poloaziatskej krajine. Bola zhrozená „pajesmi a kaftanmi ortodoxných východoeurópskych Židov, vďaka ktorým tu nemôže žiť žiadny rozumný človek“. Rozumní Izraelčania v Arendtovej očiach boli *yekkovia*, čiže nemecky hovoriaci emigranti z Nemecka a Rakúska, vrátane jej vlastných príbuzných a dávnych priateľov z Freiburgu, Heidelbergu a Berlína. Bolo šťastím, povedala Jaspersovi, že traja Eichmannovi sudcovia mali nemecký pôvod, že boli „výkvetom nemeckého židovstva“. Jaspers jej odpovedal v podobnom duchu: „Dúfajme, že to traja nemeckí Židia budú mať pod kontrolou.“

Arendtová prehánala svoju reakciu na gýčový patriotizmus generálneho prokurátora Gideona Hausnera, ktorý využíval súdny proces v službe Ben Gurionovho deterministického pohľadu na židovskú históriu. V liste Jaspersovi opísala Hausnera ako „typického haličského Žida, veľmi nesympatickeho, nudného, ustavične chybujúceho. Pravdepodobne je aj jedným z tých ľudí, ktorí neovládajú žiadny cudzí jazyk.“ Bolo by zaujímavé vypočuť si, čo by asi povedala neskôr za vlády Goldy Meirovej a Menachema Begina, keď sa holokaust stal okultným srdcom nového občianskeho náboženstva a súčasne ospravedlnením izraelského odmietania stiahnuť sa z okupovaných území. Určite kritizovala Izrael za jeho prehnane nacionalistické a príliš unáhlené privlastňovanie si konkrétnych morálnych hodnôt oprávnene. No prehnala to.

V neskorších rokoch Arendtová priznala, že niektoré z jej brisných konštatovaní boli chybné alebo zveličené. Najväčším omylom bol slávny či neslávny podtitul samotnej knihy. Termín „banalita zla“ sa stal súčasťou bežného slovníka a známym citátom. V spätnom pohľade Arendtová oľutovala, že ho použila. Priviedol ju do pasce. Keby to písala dnes, povedala v televíznom rozhovore v roku 1971, tento termín by nepoužila. Keď odzneli tieto slová, najväčšie rozhorčenie okolo knihy sa už pominulo. No obvinenie, že zbavila viny vrahov a urazila pamiatku mŕtvych, pretrvávalo.

Jej poznámky na adresu židovských rád zaberajú len pár stránok z celej knihy. V žiadnom prípade nešlo o esenciálnu súčasť argumentácie diela. Akoby ich pridala až po prečítaní knihy Raula Hilberga. Pobúrili ju Hausnerove pokrytecké výčitky na adresu niektorých svedkov v podobe otázok ako „Prečo ste sa nevzbúrili?“ O tragickej úlohe židovských rád sa na súdnom procese s Eichmannom takmer nehovorilo a najmenej zo všetkých zo strany obžaloby. To v Arendtovej vyvolalo podozrenie. Jej spor nebol sporom so zavraždenými Židmi, ale s niektorými z ich predstaviteľov a s izraelskou prokuratúrou, ktorú podozrievala z ich krytia. Jej podozrenie sa potvrdilo. Cieľom zinscenovaného súdneho procesu nebolo odsúdiť Eichmanna alebo prehliadať židovské rady. Dve desaťročia po súde povedal zástupca prokurátora Gabriel Bach (neskôr člen najvyššieho súdu) v rozhovore, že keby sa pred súd dostavili všetci svedkovia a vypovedali by o židovských radách, „nikto by si na Eichmanna nespomenul!“

Arendtová spočiatku nechápala, prečo spôsobili jej poznámky o židovských radách taký rozruch. Potom dospela k názoru, že nevdojak vytiahla minulosť, ktorá nebola uložená na odpočinok. Stala sa mierne paranoickou a presvedčila sama seba, že bývalí prominentní členovia židovských rád dnes zaujímajú vysoké miesta v izraelskej vláde. Pritom jediné meno, ktoré dokázala spomenúť, bolo meno akéhosi subalterného úradníka na tlačovom oddelení nedôležitého izraelského ministerstva.

Tón recenzií v americkej tlači akoby potvrdil jej najhoršie podozrenia. Denník *The New York Times* zadal recenziu knihy spolupracovníkovi izraelského generálneho prokurátora (!). V lavicovom časopise *Partisan Review*, ktorý celé roky velebil a uverejňoval jej články, napísal Lionel Abel, že Arendtová „urobila Eichmanna este-

ticky prijateľným, kým jeho obeť esteticky odpornými“. Eichmann, tvrdil Abel, vychádza v knihe lepšie ako jeho obeť.

Antidefamačná liga B'nai Brith vydala obežník s výzvou rabínom po celej Amerike, aby počas najposvätejších židovských sviatkov odsúdili Arendtovú zo svojich kazateľníc. Niečo podobné sa neskôr stane v prípade Rolfa Hochhutha, ktorý preniesol vinu z nacistov na pápeža. Prirodzene, Hochhuth nič takého neurobil. Ani Arendtová nezmenšovala nezmerateľnú Eichmannovu vinu, za ktorú si podľa nej zaslúžil viac než smrť. Židovské rady nacistom uľahčovali ich prácu, no boli to len nacisti, ktorí zabíjali Židov.

Škandál čoskoro prerástol medze. Saul Bellow zotrel Arendtovú v románe *Planéta pána Sammlera* za to, že využila tragickú históriu holokaustu na prezentáciu bláznivých myšlienok weimarských intelektuálov. Banalita sa tu berie ako maskovanie veľmi mocnej vôle skoncovať so svedomím.

V Spojených štátoch odštartovala kampaň na Arendtovej diskreditáciu v akademickom svete. Medzi zúrivou reakciou a jej bezprostredným dôvodom bola ohromujúca disproporcia. Skupina prednášateľov – niektorí prileteli z Izraela a z Anglicka –, cestovala krajinou a označovala Arendtovú za „sebanenávidiacu Židovku“ a „Rosu Luxemburgovú ničoty“. Štyri rôzne židovské organizácie si najali znalcov, aby prešli Arendovej text, riadok po riadku s cieľom zdiskreditovať ju. Výsledkom bol nálezh niektorých nepodstatných omylov – nesprávne dáta a skomolené mená. Titulok recenzie v periodiku *Intermountain Jewish News* znel: Sebanenávidiaca Židovka napísala proeichmannovskú knihu. Iní recenzenti ju kritizovali za výrok, že Eichmannov súdny proces zinscenovali. Lenže Ben Gurionov zámer od samého počiatku, keď nariadil Eichmannov únos a jeho postavenie pred súd v Izraeli, ako aj Ben Gurionovo následné verejné vyhlásenie naozaj oprávňovali vysloviť názor, že ide skutočne o zinscenovaný súd. Jeho zmyslom, povedané Ben Gurionovými slovami, bolo „poučiť mladých“ a celý svet, ako aj umožniť židovskému národu dostať svojmu hlasu pri historickom zúčtovaní s perzekútormi. Francúzsky týždenník *Nouvel Observateur* uverejnil vybrané výňatky z knihy a položil si otázku: Est-elle nazie? (Je [Arendtová] nacistka?)

Reakcia na Arendtovej poznámky o židovských radách bola v Izraeli vo všeobecnosti miernejšia než v Spojených štátoch. Prvé recenzie

v izraelskej tlači boli úctivé. Rešpektovaný izraelský denník *Ha'aretz* uverejnil dlhé výňatky z knihy v celkovo priaznivom kontexte. Nebolo to prekvapujúce. Napomenutím židovských rád znela Arendtová skôr ako staromódna sionistka, ktorou kedysi bola. Napokon, sionizmus bol hnutím židovskej sebakritiky.

Až s odstupom mnohých mesiacov odpálil v polooficiálnom denníku *Davar* prvý izraelský útok proti Arendtovej literárny kritik Šlomo Grodzensky, čerstvý emigrant zo Spojených štátov. Začal Arendtovú kritizovať za jej ochotu uverejniť text v magazíne *The New Yorker* medzi reklamami na šperky od Tiffanyho a elegantné kožušínové kabáty. Grodzensky naznačoval, že to Arendtová urobila zo zisťných dôvodov. Odsúdil „smrteľne nebezpečný prvok v Židoch typu pani Arendtovej. Ona je jed, ktorý sa živí sám sebou a ktorý s ňou putuje na každom kroku, dokonca aj do Osvienčimu a Jeruzalema.“ Žiadny izraelský vydavateľ preklad knihy nevydal, hoci v roku 1965 vyšiel preklad americkej knihy, ktorá útočila proti *Eichmannovi*. Prvý hebrejský preklad *Eichmanna v Jeruzaleme* (či ktorejkoľvek inej Arendtovej knihy) vyšiel až v roku 1999.

Geršom Scholem v otvorenom liste v časopise *Encounter* kruto Arendtovú odsúdil za nedostatok taktu a účasti (*Herzenstakt*), najmä za jej názor na Lea Baecka a iných členov židovských rád. Mnoho čitateľov s ním dodnes súhlasí. No pochybujem, či by sa našlo rovnaké množstvo tých, ktorí ho podporili v apelovaní na Arendtovú, aby prejavila viac „Ahavat Israel“ (lásky k Izraelu), čím myslel viac patriotizmu, viac citovej spoluúčasti. Teda presne toho, čomu sa Arendtová chcela za každú cenu vyhnúť. Pritom pozorné čítanie Scholemovho otvoreného listu Arendtovej odhalí, že jeho autor bol v citlivej téme židovských rád ambivalentný, ba že s Arendtovou čiastočne súhlasil. „Nemôžem vyvrátiť názory tých, ktorí tvrdia, že si Židia svoj osud zaslúžili, pretože včas nepodnikli žiadne kroky na svoju záchranu, pretože boli zbabelí a podobne,“ napísal. „Narazil som na tento argument nedávno v knihe takého čestného židovského antisemitu, akým je Kurt Tucholsky. Nemôžem poprieť, že [Tucholsky] nemal pravdu.“ Na rozdiel od Arendtovej sa Scholem neodvážil vyslovovať nejaký súd. „Nebol som tam,“ napísal. Arendtovej odpoveďou bolo, že odmietnutie zaujať nejaké stanovisko podryva samotné základy historiografie a práva.

Bol by Scholem reagoval rovnako prudko, keby Arendtová prejavila viac empatie voči nezávideniahodnej situácii židovských lídrov? Keby, napríklad, napísala, že „Leo Baeck vo svojej zaslepenosti a nai-vite“, alebo niečo v tomto zmysle? Možno by dokonca vyslovil nejaké vlastné súdy.

Myslenie, posudzovanie a konanie sú v tejto a v iných knihách Hannah Arendtovej tesne spojené. Jej postojom bolo, že ak si človek povie: „Kto som, aby som súdil?“, tak je stratený. Arendtovej nasledujúci život bol poznačený debatami, ktoré jej kniha vyvolala. Aj po mnohých rokoch, ktoré uplynuli od jej smrti, je táto autorka stále predmetom sporov. Možno to dokumentovať na senzačnej knihe spred niekoľkých rokov o jej nevinnej tínedžerskej lúboštnej afére s Martinom Heideggerom. Autor knihy Arendtovú opisuje ako sebanenávidiacu Židovku a hlúpučku naivku, sexuálne polapenú na celý život svojím starnúcim nacistickým profesorom, ženatým otcom dvoch detí. Táto kniha podáva hrubú verziu Arendtovej dlhého a komplexného vzťahu s Heideggerom, pričom niektorých recenzentov osobitne potešil jej zjednodušujúci výklad.

Ako pred niekoľkými rokmi napísal Tony Judt v týždenníku *The New York Review of Books*⁸, Arendtová urobila mnoho malých chýb, ktoré jej kritici nikdy neodpustia. No súčasne mnoho veľkých vecí urobila správne, a práve za to si zaslúži, aby sme si ju pamätali. Opätovný záujem o jej dielo by ju trpkó pobavil. Raz povedala, že najsmutnejšou formou slávy je sláva posmrtná. V čase vrcholiaceho škandálu okolo *Eichmanna v Jeruzaleme* jej Jaspers, aby ju utešil, napísal, že príde čas, ktorého sa už ona sama nedožije, keď jej Židia postavia v Izraeli pamätník, ako práve vtedy stávali Spinozovi.⁹ Zatiaľ sa tak nestalo. No možno sa k tomu dostávame.

AMOS ELON

Poznámky

- 1 DABNEY, Lewis M., red. – WILSON, Edmund. *The Sixties*. New York: Farrar Straus & Giroux, 1993. S. 560, 562. Pozri tiež BENHABIBOVÁ, Seyla. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1996 a prednášku Idith Zertalovej z Tel Avivskej univerzity pod názvom *Arendtová v Sione*, prednesenú na medzinárodnom kolokviu o Arendtovej v Postupime.
- 2 ARENDTOVÁ, Hannah – JASPERS, Karl. *Correspondence, 1926 – 1969*, edit. Lotte Köhlerová a Hans Saner, preklad Robert a Rita Kimerovci. New York: Harcourt Brace, 1992; ARENDTOVÁ, Hannah – MCCARTHYOVÁ, Mary. *Between Friends*, red. Carola Brightmanová. New York: Harcourt Brace, 1995; ARENDTOVÁ, Hannah – BLUMENFELD, Kurt. „In keinem Besitz verwurzelt“: *Die Korrespondenz*, red. Iris Phillingová. Nordlingen: Rotbuch, 1995; ARENDTOVÁ, Hannah – BROCH, Herman. *Briefwechsel 1946 bis 1951*. Frankfurt: Jüdischer Verlag, 1996; ARENDTOVÁ, Hannah – BLÜCHER, Heinrich. *Briefe 1936 – 1968*, red. Lotte Köhlerová. Mníchov: Piper, 1996; a ARENDTOVÁ, Hannah – HEIDEGGER, Martin. *Letters: 1925 – 1975*, red. Ursula Ludzová. New York: Harcourt, 2003.
- 3 Pozri tiež štandardnú biografriu YOUNGOVÁ-BRUEHLOVÁ, Elisabeth. *Hannah Arendt: For the Love of the World*. New Haven: Yale University Press, 1982.
- 4 V hesle „Arendtová, Hannah (1906 –)“ sa nesprávne píše, že v diele *Eichmann v Jeruzaleme* inter alia tvrdí, že „obete sú čiastočne zodpovedné za svoju likvidáciu tým, že sa nedokázali postaviť na odpor“. Nikde v knihe Arendtová niečo také nenapísala.
- 5 Dobrý, no v žiadnom prípade vyčerpávajúci výber možno nájsť in FELDMAN, Ron H., red. *The Jew As Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. New York: Grove Press, 1978. Ide o Arendtovej eseje z rokov 1942 až 1966. Obsahuje tiež niektoré jej listy redaktorom po vydaní *Eichmanna v Jeruzaleme*, ako aj jej slávnú výmenu listov o knihe s Geršomom Scholemom.
- 6 „Zionism Reconsidered“, *Menorah Journal*, d. 23, č. 2 (október – december 1945), s. 172.
- 7 Mary McCarthyová jej vyčítala – a nie po prvý raz márne –, používanie slova *Gedankenlosigkeit*, čo v angličtine neznamená to isté, čo v nemčine. V angličtine ide skôr o významovú konotáciu *zábudlivosť* alebo *zanedbanie*. Podľa Mary McCarthyovej by bolo výstižnejšie napísať „neschopnosť myslieť“.
- 8 *The New York Review of Books*, 6. apríla 1995.
- 9 Jaspers Arendtovej, 25. októbra 1963.

OBSAH

Predslov

Poznámka pre čitateľa

- I. Dom spravodlivosti
- II. Obžalovaný
- III. Odborník na židovskú otázku
- IV. Prvé riešenie: Vysídlenie
- V. Druhé riešenie: Koncentrácia
- VI. Konečné riešenie: Vyvraždenie
- VII. Konferencia vo Wannsee alebo Pilát Pontský
- VIII. Povinnosti občana ctiaceho si zákon
- IX. Deportácie z ríše – Nemecko, Rakúsko a protektorát
- X. Deportácie zo západnej Európy – Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Dánsko, Taliansko
- XI. Deportácie z Balkánu – Juhoslávia, Bulharsko, Grécko, Rumunsko
- XII. Deportácie zo strednej Európy – Maďarsko a Slovensko
- XIII. Likvidačné centrá na východe
- XIV. Dôkazy a svedkovia
- XV. Rozsudok, odvolanie a poprava

Epilóg

Postskriptum

Bibliografia

POZNÁMKA PRE ČITATEĽA

Toto je revidované a rozšírené vydanie knihy, ktorá po prvý raz vyšla v máji 1963. Písala som o súdnom procese s Eichmannom v Jeruzaleme v roku 1961 pre magazín *The New Yorker*, v ktorom táto moja esej v mierne skrátenej podobe pôvodne vyšla vo februári a v marci 1963. Knihu som napísala v priebehu leta a jesene 1962 a dokončila som ju v novembri toho roku počas štipendijného pobytu v Centre pokročilých štúdií Wesleyanskej univerzity.

Revízia tohto vydania sa týkala zhruba desiatky formálnych chýb, z ktorých ani jedna nemala na analýzu či argumentáciu žiadny vplyv. Všetky fakty sledovaného obdobia neboli doposiaľ úplne spresnené, no pri istých témach nebude informovaný odhad zrejme nikdy nahradený úplne spoľahlivou informáciou. Aj preto je celkový počet židovských obetí konečného riešenia len odhad – medzi štyrmi a pol až šiestimi miliónmi ľudí –, ktorý nebol nikdy verifikovaný, pričom to isté platí v konečných číslach pre každú krajinu, ktorej sa to týka. Nejaký nový materiál, osobitne o Holandsku, sa objavil až po vydaní tejto knihy, no nič z toho nebolo pre opisované obdobie ako celok dôležité.

Väčšina dodatkov je tiež formálnej povahy, objasňujú konkrétny bod, prinášajú nové fakty alebo v istých prípadoch citácie z odlišných zdrojov. Tieto nové zdroje sú pridané do bibliografie a rozoberám ich v novom Postskripte, pojednávajúc o sporoch, ktoré vyvolalo vydanie knihy. Okrem Postskripta je jedinou obsahovou zmenou dodatok o nemeckom protihitlerovskom sprisahaní z 20. júla 1944,

o ktorom som sa v pôvodnej verzii zmienila iba okrajovo. Charakter knihy ako celku však zostáva úplne nezmenený.

Ďakujem touto cestou Richardovi a Clare Winstonovcom za ich pomoc pri príprave textu Postskripta pre toto vydanie.

Hannah Arendtová

jún 1964

I. DOM SPRAVODLIVOSTI

„Bejt hamišpat“ – Dom spravodlivosti: Tieto slová zvolá súdny zriaďenec z plných pľúc, až vyskočíme na rovné nohy. Oznamuje príchod troch sudcov s nepokrytými hlavami, v čiernych talároch, vchádzajúcich do súdnej siene bočným vchodom, aby zaujali svoje miesta na najvyššom stupienku vyvýšeného pódia. Na oboch koncoch dlhého stola pred nimi, na ktorom sa čoskoro objaví nespočetné množstvo kníh a vyše tisícpäťsto dokumentov, sedia súdne stenografky. Priamo pod sudcami sedia prekladatelia, ktorých služby sú potrebné na priamu komunikáciu medzi obžalovaným alebo jeho obhajcom a súdom; inak nemecky hovoriaci na strane obžalovaného, ako aj všetci ostatní v publiku sledujú proces v hebrejčine a potom prostredníctvom simultánneho rádiového vysielania jeho preklad, ktorý je skvelý vo francúzštine, znesiteľný v angličtine a číra, často nezrozumiteľná komédia v nemčine. (Vzhľadom na úzkostlivú korektnosť celkového technického zabezpečenia procesu je drobnou záhadou, prečo nebolo možné v novom štáte Izrael s takým vysokým percentom občanov narodených v Nemecku nájsť primeraného prekladateľa do jediného jazyka, ktorému obvinený a jeho obhajca rozumeli. Starý predsudok voči nemeckým Židom, kedysi v Izraeli taký všadeprítomný, nie je dostatočným dôvodom – toto vysvetlenie nepostačí. Dôvodom je zrejme starší, no stále účinný „vitamín P“, ako vo vládnych kruhoch a na úradoch nazývajú protekcionizmus.) O jeden rad nižšie pod prekladateľmi, čelom k sebe, a teda profilom k publiku vidíme sklenú

kabínku, v ktorej sedí obžalovaný, a oproti nej pult pre svedkov. Napokon v najnižšom rade, chrbtom k publiku je miesto pre štátneho žalobcu a jeho štyroch asistentov, ako aj obhajcu, ktorého v prvých týždňoch sprevádzal asistent.

Sudcovia sa ani na okamih nesprávajú teatrálné. Ich krok je rozvážny, ich pozornosť je sústredená a vecná, hoci sú viditeľne úprimne otrasení výpoveďami o utrpení, ktoré počúvajú; pri snahe obžaloby naťahovať vypočúvanie donekonečna dávajú spontánne najavo svoju netrpezlivosť, ich postoj k obhajobe je možno až príliš zdvorilý, akoby mali stále na mysli, že „dr. Servatius zvädza vyčerpávajúci boj v neznámom prostredí celkom sám“ a ani ich správaniu voči obžalovanému nemožno nič vyčítať. Sú to očividne traja dobrí a čestní muži, preto nikoho neprekvapuje, že ani jeden z nich nepodľahne tomu najväčšiemu pokušeniu v danej situácii – a to predstierať, že musia najprv počkať na preklad do hebrejčiny, hoci sa všetci traja narodili a študovali v Nemecku. Moše Landau, predseda súdu, takmer nikdy nečaká na prekladateľa a často mu skáče do reči, opravuje ho a vylepšuje jeho vety, evidentne vďačný za drobnú možnosť rozptýlenia od ponurej témy procesu. O niekoľko mesiacov neskôr, počas krížového výsluchu obvineného, bude dokonca nabádať svojich kolegov, aby v dialógu s Eichmannom používali svoj materinský nemecký jazyk – dôkaz, ak bol vôbec nejaký dôkaz potrebný, jeho pozoruhodnej nezávislosti od aktuálnej verejnej mienky v Izraeli.

Od samého začiatku niet pochyb, že je to sudca Landau, kto udáva tón, a že robí všetko a viac než všetko, čo je v jeho silách, aby sa tento súdny proces nepremenil pod vplyvom žalobcovho sklonu k dramatizácii na divadlo. Jedným z dôvodov, prečo sa to predsedovi súdneho tribunálu nie vždy podarí, je jednoduchý fakt, že sa proces odohráva na pódiu pred publikom, so zriadencom, ktorý dôstojným hlasom pred začiatkom každého zasadnutia navodzuje dojem, že sa o chvíľu začne dvíhať opona. Ktokoľvek navrhol toto auditórium v novovybudovanom Dome ľudu (*Bejt ha'am*), obohnanom teraz vysokými zátarasami, stráženom od strechy po pivnicu až po zuby ozbrojenou políciou a s radom drevených barakov pred súdnou budovou, kde podrobujú všetkých príchodzích profesionálnej osobnej prehliadke, ten musel myslieť na divadlo, s orchestriskom a galériou, s proscéniom a javiskom a s bočnými vchodmi pre nástupy hercov.

Isteže, keď sa izraelský premiér David Ben Gurion rozhodol uniesť Eichmanna z Argentíny a postaviť ho pred Oblastný súd v Jeruzaleme, aby sa zodpovedal za svoju úlohu pri „konečnom riešení židovskej otázky“, myslel na to, že by to nebolo zlé miesto pre demonštračný proces. A Ben Gurion, právom nazývaný „architekt štátu“, je i naďalej neviditeľným režisérom celého procesu. Ani raz sa na ňom nezúčastní, v súdnej sieni hovorí hlasom Gideona Hausnera, generálneho prokurátora, ktorý zastupuje vládu a robí všetko a viac než všetko, čo je v jeho silách, aby vyhovel svojmu pánovi. Ak sa, našťastie, ukáže to jeho všetko ako nedostačujúce, dôvodom je fakt, že súdu predsedá niekto, kto slúži spravodlivosti rovnako verne, ako pán Hausner slúži štátu Izrael. Spravodlivosť si vyžaduje obvinenie obžalovaného, obhajobu a vynesenie rozsudku. Všetky ostatné otázky, ktoré sa javia ako dôležitejšie – „Ako sa to mohlo stať?“ a „Prečo sa to stalo?“ či „Prečo Židia?“, „Prečo Nemci?“, alebo „Aká bola úloha iných národov?“ a „Aký rozsah zodpovednosti je na strane Spojencov?“, či „Ako mohli Židia prostredníctvom predstavených svojich obcí spolupracovať na vlastnej likvidácii?“ a „Prečo šli na smrť ako ovce na porážku?“ – idú teraz bokom. Spravodlivosti ide o význam Adolfa Eichmanna, syna Karla Eichmanna, muža v sklenej kabínke, postavenej na jeho ochranu: Je priemerného vzrastu, štíhly, v strednom veku, s rednúcimi vlasmi, krivými zubami a krátkozrakými očami. Počas procesu naťahuje svoj vychudnutý krk k operadlu lavice (ani raz sa nepozrie do obecnstva) a zúfalo, a do veľkej miery úspešne, sa snaží ovládať i napriek nervovému tik, ktorý sa mu dávno pred začiatkom procesu objavil v kútiku úst. Súdia jeho činy, teraz nejde o utrpenie Židov, ani o nemecký ľud či ľudstvo, dokonca ani nie o antisemitizmus a rasizmus.

A spravodlivosť, v mysliach ľudí typu pána Ben Guriona možno nejaká „abstrakcia“, sa ukazuje ako oveľa prísnejší pán než predseda vlády s celou jeho mocou. Jeho štýl vládnutia, ako to pán Hausner neváha ochotne demonštrovať, je zhovievavý; umožňuje obžalobe organizovať počas procesu tlačové konferencie a poskytovať rozhovory pre televíziu (americký program, sponzorovaný Glickmanovou korporáciou, ustavične prerušujú reklamou na nehnuteľnosti – veď ide len o biznis), ba dokonca i „spontánne“ sa obracať k reportérom v súdnej budove a hovoriť im, ako mu je zle z Eichmannových krížových výsluchov, lebo na všetky otázky odpovedá ľžami; umožňuje

mu časté pohľady úkosom do publika a teatrálnu samolúbošť, čo mu napokon vynesie triumf v Bielom dome s komplimentom „skvelá práca“ od prezidenta Spojených štátov. Spravodlivosť nedovoľuje nič také; vyžaduje ústranie, povoľuje ľútosť, nie hnev a predpisuje to najúzkostlivejšie vyhýbanie sa slastnému potešeniu z obdivu vo svetlách rámp. Návšteva sudcu Landaua v Spojených štátoch krátko po súdnom procese s Eichmannom nemala žiadnu publicitu, s výnimkou židovských organizácií, ktoré ju zariadili.

Bez ohľadu na konzistentnosť, s akou sa sudcovia vyhýbali verejnej sebaaprezentácii, sedeli na vrchole vyvýšeného pódia a sledovali publikum akoby z divadelného javiska. Obecenstvom mal byť celý svet a v prvých niekoľkých týždňoch skutočne pozostávalo hlavne z novinárov a publicistov, ktorí sa zbehli do Jeruzalema zo všetkých štyroch strán sveta. Očakávali rovnako senzačný spektakel, akým bol norimberský proces, akurát teraz mala byť „stredobodom pozornosti tragédia židovstva ako takého.“ Pretože „ak ho [Eichmanna] obviníme aj zo zločinov proti Nežidom,...“ tak nie preto, lebo ich spáchal, ale, prekvapujúco, „*preto, lebo nerobíme etnické rozdiely.*“ To je nepochybne pozoruhodná veta, ktorú prokurátor utrúsil v úvodnej reči; ukázalo sa, že pre obžalobu je v tomto prípade kľúčová. Pretože tento prípad bol postavený na tom, čo si vytrpeli Židia, nie čoho sa dopustil Eichmann. A podľa pána Hausnera toto rozlíšenie nebolo dôležité, pretože „bol iba jeden človek, ktorý sa zaoberal takmer výlučne Židmi, ktorý mal na starosti ich zničenie a ktorého úloha v rámci establišmentu zločinného režimu sa týkala iba ich. Tým bol Adolf Eichmann.“ Nebolo teda logické predložiť súdu všetky fakty židovského utrpenia (o ktorom, prirodzene, nebolo vôbec sporu) a potom hľadať dôkaz, ktorý by tým či oným spôsobom spojil Eichmanna s tým, čo sa stalo? Norimberský súd, ktorý obžalovaných „obvinil zo zločinov proti príslušníkom rôznych národov“, ponechal tragédiu Židov mimo pozornosti z jednoduchého dôvodu, a tým bola Eichmannova neprítomnosť.

Naozaj pán Hausner veril, že norimberský tribunál by venoval väčšiu pozornosť osudu Židov, keby Eichmann sedel medzi obžalovanými? Ťažko. Podobne ako takmer každý v Izraeli, aj on bol presvedčený, že spravodlivosť Židom učiní iba židovský súd a že je vecou Židov vynášať súd nad svojimi nepriateľmi. Z toho vyplývala takmer univerzálna nevraživosť v Izraeli čo len pri zmienke o medzinárod-

nom súdnom tribunáli, ktorý by Eichmanna neobvinil zo zločinov „proti židovskému ľudu“, ale zo zločinov proti ľudstvu, spáchanému na tele židovského národa. A z toho vyplývala aj tá čudná sebachvála: „Nerobíme etnické rozdiely,“ ktorá zase nevyznievala až tak čudne práve v Izraeli, kde rabínske zákony určujú osobný status židovských občanov so záverom, že žiaden Žid nesmie vstúpiť do zväzku s osobou nežidovského pôvodu; sobáše uzatvorené v zahraničí sa síce uznávajú, no deti zo zmiešaných manželstiev sa z právneho hľadiska považujú za nemanželské (deti židovských rodičov z mimomanželských vzťahov sú však legitímne), a ak má niekto náhodou nežidovskú matku, nemôže byť legálne zosobášený ani pochovaný. Pobúrenie nad daným stavom veci sa stalo akútnejším po roku 1953, keď značná časť jurisdikcie v rodinnom práve prešla na sekulárne súdy. Ženy teraz môžu dediť majetok a majú rovnaké právne postavenie ako muži. Ťažko teda ide o rešpekt voči viere a moci fanatickej náboženskej menšiny, čo bráni vláde Izraela nahradiť vo veciach manželstva a rozvodov rabínske zákony sekulárnou jurisdikciou. Zdá sa, že si izraelskí občania, veriaci i neveriaci, zhodne prajú zákon zakazujúci zmiešané manželstvá, a hlavne z tohto dôvodu – ako boli izraelskí predstavitelia ochotní pripustiť mimo súdnej siene – sa tiež zhodovali na nechote mať písanú ústavu, v ktorej by musel byť takýto zákon na hanbu formulovaný. („V argumentácii proti občianskym sobášom sa tvrdí, že by rozštiepili Dom Izraela a tiež by oddelili Židov tejto krajiny od Židov v diaspóre,“ ako nedávno napísal Philip Gillon v časopise *Jewish Frontier*.) Nech boli dôvody akékoľvek, nepochybne bola naivita, s ktorou obžaloba denunciovala smutne známe norimberské zákony z roku 1935, zakazujúce zmiešané manželstvá a sexuálne styky medzi Židmi a Nemcami, do istej miery ohromujúca. Lepšie informovaní novinári si boli veľmi dobre vedomí tejto irónie, no vo svojich reportážach to nespomínali. Boli toho názoru, že nie je vhodná doba povedať Židom, čo je zlé na zákonoch a inštitúciách v ich vlastnej krajine.

Ak mal byť publikom súdneho procesu celý svet a hrou obrovitá panoráma židovského utrpenia, skutočnosť tieto očakávania a zábery nenaplnila. Novinári vydržali sotva dva týždne a potom došlo k drastickej zmene publika. Teraz malo pozostávať z Izraelčanov, ktorí boli príliš mladí, aby poznali celý príbeh, alebo, ako v prípade orientálnych Židov, ktorým o ňom nikto nepovedal. Súdny proces

im mal ukázať, čo znamenalo žiť medzi inovercami, presvedčiť ich, že iba v Izraeli môžu byť Židia v bezpečí a žiť dôstojný život. (Pre dopisovateľov bola pripravená útlá príručka o izraelskom právnom systéme. Jej autorka Doris Lankinová cituje rozhodnutie najvyššieho súdu, nariaďujúce dvom otcom, ktorí „uniesli svoje deti a priviedli ich do Izraela“, vrátiť deti ich matkám, žijúcim v zahraničí, pretože im boli deti právnym rozhodnutím zverené do opatery. A to, dodáva autorka – nemenej hrdá na striktné dodržanie práva, ako bol pán Hausner hrdý na svoju ochotu trestne stíhať vraždu, aj keď sú obeťami Nežidia – „i napriek faktu, že poslať deti späť do opatery a starostlivosti matiek bude znamenať ich vystavenie nerovnému boju s nepriateľskými elementmi v diaspóre.“) No v tomto publiku bolo len ťažké nájsť mladého človeka a nepozostávalo z rodených Izraelčanov. Bolo to publikum tvorené „tými, čo prežili“, ľuďmi v strednom a pokročilom veku, emigrantmi z Európy ako ja, ktorí vedeli naspamäť, čo bolo treba vedieť, a ktorí nemali náladu brať si nejaké ponaučenie a nepochybne nepotrebovali tento proces, aby si urobili vlastné závery. Ako vypovedal svedok za svedkom a jedna hrôza sa víšila na druhú, sedeli tam a počúvali príbehy, ktoré by v súkromí ťažko dokázali zniest', keby museli sedieť tvárou tvár rozprávačovi. A čím viac a viac obrazov „katastrofy židovského ľudu tejto generácie“ sa objavovalo a čím grandióznejšou sa stávala rétorika pána Hausnera, tým bledšia a prízračnejšia bola postava v sklenej kabínke, a žiadne hrozenie prstom v zmysle „A tamto sedí monštrum, zodpovedné za to všetko,“ ju nemohlo znovu privolať k životu.

Bol to práve onen dramatizujúci aspekt súdneho procesu, čo skobolaboval pod ťarchou zverstiev, z ktorých vstávali vlasy od hrôzy. Súdny proces pripomína divadelnú hru, ktorá sa začína i končí u páchatela, nie obete. Zinscenovaný proces potrebuje oveľa naliehavejšie ako obyčajný súd stanovenú a jasne definovanú skutkovú podstatu toho, k čomu došlo a ako k tomu došlo. V centre procesu môže byť iba ten, kto to spáchal – v tomto zmysle ide o dramatického hrdinu hry – a ak má trpieť, tak musí trpieť za to, čo spáchal, nie za to, aké utrpenie spôsobil iným. Nikto to nechápe lepšie než predsedajúci sudca, pred ktorého očami začal proces degenerovať na krvavé divadlo, na „loď bez kormidla, zmietanú vlnami“. No jeho snaha tomu zabrániť často vychádza nazmar, pričom to bolo, čo je zvláštne, čiastočne zaprí-

činené vinou obhajoby, ktorá sa zriedka zmožila na spochybnenie ktoréhokoľvek svedectva, bez ohľadu na to, aké bolo nepodstatné či nedôležité. Keď došlo na predkladanie dokumentov, *doktor Ser-vatius*, ako ho každý bez rozdielu tituloval, prejavil trochu odvahy, pričom najpozoruhodnejšia z jeho zriedkavých námietok sa týkala denníkov Hansa Franka, bývalého generálneho guvernéra Poľska a jedného z najväčších vojnových zločincov, popraveného v Norim-bergu, ktoré obžaloba predložila ako dôkaz. „Mám iba jednu otázku. Spomína sa v týchto dvadsiatich deviatich zväzkoch [v skutočnosti ich bolo tridsaťosem] meno Adolf Eichmann, meno obžalovaného?... Meno Adolf Eichmann nie je v týchto dvadsiatich deviatich zväzkoch spomenuté ani raz... Ďakujem, nemám ďalšie otázky.“

Súdny proces sa teda nikdy nestal divadelnou hrou, no šou, o ktorú šlo Ben Gurionovi, sa začala. Lepšie povedané, začalo sa „poučenie“, ktoré by si podľa neho mali z toho zobrať Židia, gójoovia či Arabi, skrátka celý svet. Z jednej šou však mali byť vyvedené rôzne pouče-nia pre rôzne publikum. Ben Gurion to naznačil ešte pred procesom v početných článkoch, v ktorých vysvetľoval, prečo Izrael uniesol obžalovaného. Najprv tu bolo poučenie pre nežidovský svet: „Chceme ukázať pred tvárou sveta, ako nacisti zavraždili niekoľko miliónov ľudí a milión detí, lebo to boli zhodou okolností Židia a židovské deti.“ Alebo, ako odznelo v článku v novinách *Dauvar*, tlačovom orgáne stra-ny pána Ben Guriona Mapai: „Nech sa svet dozvie, že za zavraždenie šiestich miliónov Židov v Európe nie je zodpovedné iba nacistické Nemecko.“ A znovu Ben Gurionove vlastné slová: „Chceme, aby sa národy sveta na svoju hanbu dozvedeli...“ Židia v diaspóre by si mali vštepiť do pamäti, že judaizmus „so svojimi duchovnými výtvormi, etickým úsilím a mesianistickými aspiráciami, starými štyritisíc rokov“ vždy čelil „nepriateľskému svetu“. Ako Židia postupne degenerovali, až kým nešli na porážku ako ovce a ako jedine založenie židovského štátu umožnilo Židom vrátiť úder, ako sa to stalo počas vojny o nezávislosť, počas krízy v Suez a ako to vidieť takmer každý deň pri incidentoch na nepokojných izraelských hraniciach. A aby Židom mimo Izraela ukázali rozdiel medzi izraelským hrdinstvom a židovskou submi-sívnou pokorou, bolo tu poučenie aj pre Židov z Izraela: „Generácia Izraelčanov, ktorá dospela po holokauste“, je ohrozená stratou väzieb so židovským ľudom a z toho vyplývajúcou stratou väzieb s vlastnou

históriou. „Je nevyhnutné, aby si naša mládež pamätala, čo sa stalo židovskému ľudu. Chceme, aby spoznali najtragickejšie fakty našej histórie.“ A napokon jedným z motívov, prečo Eichmanna postavili pred súd, bolo „vypátrať ďalších nacistov, napríklad odhaliť prepojenie medzi nacistami a niektorými arabskými vládcami.“

Ak by toto bolo jediným právnym zdôvodnením postavenia Adolfa Eichmanna pred Oblastný súd v Jeruzaleme, proces by stroskotal v mnohých bodoch obžaloby. V istom zmysle bolo nejaké poučenie nadbytočné, v inom šlo vyložene o zavádzanie. Antisemitizmus bol vďaka Hitlerovi zdiskreditovaný. Možno nie navždy, no nepochybne aspoň nateraz. A to nie preto, že by sa Židia stali zrazu populárnejšími, ale preto, povedané slovami Ben Guriona, že si väčšina ľudí „uvedomila, že antisemitizmus vedie do plynových komôr a k továrňam na výrobu mydla“. Podobne nadbytočné bolo aj poučenie pre Židov v diaspóre, ktorí naozaj nepotrebovali takú veľkú katastrofu, počas ktorej vyhladili takmer tretinu z nich, aby sa presvedčili o nepriateľskosti sveta. Ich presvedčenie o nevykoreniteľnosti antisemitizmu bolo nielen najmocnejším faktorom sionistického hnutia od Dreyfusovej aféry, no bolo súčasne i dôvodom inak nevysvetliteľnej ochoty nemeckej židovskej komunity vyjednávať s nacistickým úradmi v raných fázach režimu. (Netreba vari hovoriť, že medzi týmto vyjednávaním a neskoršou kolaboráciou *Judenräte* je priepastný rozdiel. Zatiaľ ešte nešlo o otázku morálky, ale iba o politické rozhodnutie, o ktorého „realizme“ by sa dalo diskutovať: „Konkrétne“ pomoc, znel argument, je lepšia než „abstraktné“ odmietanie. Bola to „reálpolitika“ bez machiavelistických prímiesí a jej nebezpečenstvo vyšlo na povrch až o roky neskôr, po vypuknutí vojny, keď pravidelné kontakty medzi židovskými organizáciami a nacistickou byrokraciou značne uľahčili židovským predstaviteľom prekračovať priepasť medzi pomocou Židom pri úteku a pomocou nacistom pri ich deportácii.) Nebezpečná neschopnosť Židov rozlišovať medzi priateľom a nepriateľom pramení práve z tohto presvedčenia; a nemeckí Židia neboli jediní, ktorí podcenili svojich nepriateľov, pretože si mysleli, že všetci gójovia sú rovnakí. Ak mal premiér Ben Gurion, zo všetkých praktických dôvodov skutočná hlava židovského štátu, na mysli posilňovanie takéhoto druhu „židovského povedomia“, tak sa mýlil; pretože zmena tejto mentality je v skutočnosti jedným z nevyhnutných predpokladov

izraelskej štátnosti, ktorá z definície urobila zo Židov ľud medzi ľuďom, národ medzi národmi, štát medzi štátmi, závisiacej od plurality, ktorá už neumožňuje existenciu starovekej a, žiaľ, nábožensky ukotvenej dichotómie medzi Židmi a gójmami.

Kontrast medzi izraelským heroizmom a poddajnou pokorou, s akou šli Židia na smrť – dostavili sa načas na miesta transportov, na vlastných nohách došli na miesta svojej popravy, vykopali si vlastné hroby, vyzliekli sa, šatstvo vzorne poukladali na kôpky a poľhali si vedľa seba, aby ich mohli zastrelit’ – sa javil ako citlivý bod, a preto sa prokurátor pýtal svedka za svedkom a rozvádzal tému, ako sa dalo: „Prečo ste neprotestovali?“, „Prečo ste nastúpili do toho vlaku?“, „Stojí vás tam pätnásťtisíc ľudí a oproti vám stovka strážnych – prečo ste sa nezbúrili a nenapadli ich?“ Smutnou pravdou však je, že tu šlo o nesprávne pochopenie veci, pretože žiadna nežidovská či iná skupina ľudí sa nesprávala inak. Pred šestnástimi rokmi a ešte stále pod priamym vplyvom toho, čo prežil, opísal David Rousset, bývalý buchenwaldský väzeň, to, o čom vieme, že sa dialo vo všetkých koncentračných táboroch: „Triumf esesákov si vyžadoval, aby sa utýraná obeť nechala bez protestov doviest’ k šibenici a aby poprela a zriekla sa sama seba až do tej miery, že rezignovala na vlastnú identitu. Esesáci nevyžadovali rezignáciu z bezdôvodného, číreho sadizmu. Uvedomovali si, že neporovnateľne lepší systém na udržania celého ľudstva v otroctve je ten, ktorému sa podarí zničiť obeť ešte pred príchodom na popravisko. Nie je nič údesnejšie ako zástup ľudských bábok pokorne kráčajúcich na smrť.“ (*Les jours de notre mort*, 1947) Súd odpoveď na túto krutú a hlúpu otázku nedostal, no možno by ju niekto ľahko našiel, keby sa vo svojej predstavivosti vžil na pár chvíľ do osudu tých holandských Židov zo starej amsterdamskej židovskej štvrte, ktorí sa v roku 1941 odvážili napadnúť oddiel nemeckej bezpečnostnej polície. Počas represálií uväznili štyristotridsať Židov, ktorých doslova umučili na smrť najprv v Buchenwalde a potom v rakúskom koncentračnom tábore Mauthausen. Ich smrť mala tisíc tvárí, umierali mesiace a každý jeden z nich závidel svojim bratom v Osvienčime, ba i v Rige a Minsku. Existuje veľa nepomerne horších vecí, než smrť, a esesáci dbali o to, aby na to ich obeť ani na okamih nezabúdali. V tomto zmysle je možno oveľa príznačnejšie než čokoľvek iné, že vedomá snaha súdu vyrozprávať iba židovskú verziu príbehu

deformovala pravdu, dokonca i pravdu židovskú. Sláva povstania vo varšavskom gete a hrdinstvo hŕstky tých, ktorí sa postavili na odpor, spočíva práve v tom, že odmietli nacistickú ponuku relatívne ľahkej smrti – pred popravou čatou alebo v plynovej komore. A svedkovia v Jeruzaleme, ktorí svedčili o tom, aké „malé miesto v histórii holo-kaustu“ mal odpor a vzdor, znovu potvrdili fakt, že len veľmi mladí ľudia boli schopní prijať „rozhodnutie nejst’ na porážku ako ovce.“

V jednom ohľade sa však do istej miery naplnili očakávania Ben Guriona od súdneho procesu: Naozaj sa stal dôležitým nástrojom vypudenia ďalších nacistov a zločincov. Nie však v arabských krajinách, ktoré otvorene ponúkali útočisko stovkám nacistov. Kontakty veľkého muftiho s nacistami neboli počas vojny tajomstvom. Dúfal, že mu pomôžu uskutočniť „konečné riešenie“ aj na Blízkom východe. Aj preto tlač v Damasku, Bejrúte, v Káhire a v Jordánsku neskrývala svoje sympatie k Eichmannovi, ani smútok nad tým, že „nedokončil svoju prácu“. V komentároch káhirskeho rozhlasu v deň otvorenia súdneho procesu sa ozval dokonca ľahký protinemecký tón, že „v celom priebehu poslednej svetovej vojny sa ani raz nestalo, aby nemecké lietadlo preletelo ponad židovské usadlosti a zhodilo na ne aspoň jednu bombu“. Spriaznenosť arabských nacionalistov s nacizmom bola notoricky známa a jej dôvody boli zrejmé. Preto ani Ben Gurion, ani súdny proces nemuseli nikoho „vypudzovať“; nacisti sa nikdy neskrývali. V priebehu procesu sa akurát zistilo, že chýry o Eichmannových kontaktoch s Hadždžom Aminom al-Husajním, bývalým jeruzalemským muftim, neboli založené na faktoch. (Eichmanna muftimu predstavili na oficiálnej recepcii spolu s ďalšími šéfmi oddelení.) Mufti udržoval úzky kontakt s nemeckým ministerstvom zahraničných vecí a s Himmlerom, ale to nebolo nič nového.

Ak teda Ben Gurionove narážky na „kontakty medzi nacistami a niektorými arabskými vodcami“ nemali zmysel, potom bolo prekvapujúce, že v tomto kontexte nespomenul súčasné západné Nemecko. Samozrejme, bolo povzbudzujúce počuť ubezpečenie, že Izrael „neviní Adenauera zo zodpovednosti za Hitlera,“ a že „pre nás je slušný Nemeц, aj keď patrí k tomu istému národu, ktorý sa pred dvadsiatimi rokmi podieľal na zavraždení miliónov Židov, slušnou ľudskou bytosťou.“ (Slušní Arabi spomenutí neboli.) Hoci Nemecká spolková republika

zatiaľ štát Izrael neuznala – pravdepodobne z obavy, aby arabské krajiny neuznali Ulbrichtovo východné Nemecko –, vyplatila Izraelu za posledných desať rokov sedemstotridsaťsedem miliónov dolárov v reparáciách. Toto vyplácanie sa však čoskoro skončí a Izrael sa snaží dohodnúť so západným Nemeckom dlhodobú pôžičku. V tomto zmysle je vzťah medzi oboma krajinami a obzvlášť osobný vzťah medzi Ben Gurionom a Adenauerom celkom dobrý. Ak sa niektorým poslancom v Knesete, izraelskom parlamente, podarilo v dozvukoch súdneho procesu s Eichmannom dosiahnuť isté obmedzenia v kultúrnej výmene so západným Nemeckom, tak to určite Ben Gurion nepredvídal, ani si to neželal. Za zmienku však skutočne stojí, že nepredvídal alebo mu nestálo za zmienku, že Eichmannovo zatknutie vyvolá prvý skutočný pokus Nemecka dostať pred súd aspoň tých, ktorí sa priamo podieľali na vraždení. Ústredná agentúra na vyšetrovanie nacistických zločinov, oneskorene založená v Nemeckej spolkovej republike v roku 1958 na čele s prokurátorom Erwinom Schülem, narážala na všetky možné ťažkosti, spôsobované čiastočne nechotou nemeckých svedkov spolupracovať a čiastočne nechotou miestnych súdov prijímať žaloby na základe podkladov, ktoré im agentúra zaslala. Niežeby proces v Jeruzaleme priniesol nejaké dôležité nové dôkazy, ktoré by viedli k odhaleniu Eichmannových komplicov. No správa o senzačnom Eichmannovom zatknutí a nasledujúci súdny proces mali dostatočný vplyv na to, aby presvedčili miestne súdy, nech využívajú nálezy pána Schüleho a prekonajú váhavosť miestnych urobiť niečo s „vrahmi medzi nami“ pomocou overenej metódy vypísania odmeny za chytenie tých najznámejších zločincov.

Výsledky boli ohromujúce. Sedem mesiacov po tom, čo Eichmanna dopravili do Jeruzalema – a štyri mesiace pred začiatkom súdneho procesu – bol konečne zatknutý Richard Baer, nástupca Rudolfa Hössa na poste veliteľa v Osvienčime. V rýchlom slede nasledovali ďalšie zatknutia, väčšinou členov takzvaného Eichmannovho komanda – Franz Novak, ktorý žil ako tlačiar v Rakúsku, dr. Otto Hunsche, ktorý sa usadil ako právnik v západnom Nemecku, Hermann Krumey, z ktorého sa stal drogist, Gustav Richter, bývalý „židovský poradca“ v Rumunsku, a Willi Zöpf, ktorý zastával ten istý post v Amsterdame. Aj keď dôkazy proti nim boli v Nemecku zverejnené už pred mnohými rokmi, či už v knihách, alebo v novinových článkoch, ani jeden z nich

nepovažoval za nutné žiť pod krycím menom. Prvý raz od konca vojny bola nemecká tlač plná reportáží o súdnych procesoch s nacistickými zločincami, všetko masovými vrahmi (po máji 1960, teda keď zatkli Eichmanna, bolo možné trestne stíhať iba vraždu prvého stupňa; všetky ostatné trestné činy boli zahladené na základe premlčacej doby, ktorá bola v prípade vraždy dvadsať rokov). Váhavosť miestnych súdov pri trestnom stíhaní týchto zločinov sa prejavila v neprimerane miernych rozsudkoch. (Napríklad dr. Otto Bradfisch, príslušník mobilných vyhladzovacích jednotiek SS *Einsatzgruppen* na východnom fronte bol odsúdený na desať rokov nútených prác za zavraždenie pätnástich tisícov Židov; dr. Otto Hunsche, Eichmannov právny expert, osobne zodpovedný za urýchlenú deportáciu tisícovsto maďarských Židov, z ktorých bolo minimálne šesťsto zabitých, dostal päť rokov nútených prác; a Joseph Lechthaler, ktorý „likvidoval“ židovských obyvateľov ruských miest Slutsk a Smoleviči, bol odsúdený na tri roky a šesť mesiacov.) Medzi zatknutými boli vysokí nacistickí prominenti, z ktorých väčšinu už nemecké súdy denacifikovali. Jedným z nich bol generál SS Karl Wolff, bývalý náčelník Himmlerovho štábu, ktorý podľa dokumentov predložených v roku 1946 v Norimbergu privítal s „osobitnou radosťou“ správu, že „už celé dva týždne odváža vlak každý deň päťtisíc príslušníkov vyvoleného národa“ z Varšavy do Treblinky, jedného z vyhladzovacích stredísk na východe. Ďalším bol Wilhelm Koppe, ktorý mal spočiatku na starosti splynovanie v Chełmne a potom sa stal nástupcom Friedricha-Wilhelma Krügera v Poľsku. Koppe ako jeden z najprominentnejších príslušníkov vyššieho velenia SS, ktorého úlohou bolo urobiť Poľsko *judenrein*, sa stal v povojnovom Nemecku riaditeľom čokoládovne. Občas sa objavili aj tvrdé rozsudky, no tie vyvolávali ešte viac pochybností, aj keď sa týkali takých zločincov, akým bol Erich von dem Bach-Zelewski, bývalý generál vyššieho velenia SS a polície. V roku 1961 stál pred súdom za účasť na Röhmovom puči v roku 1934 a bol odsúdený na tri a pol roka. V roku 1962 ho obvinili znovu, tentoraz za vraždu šiestich nemeckých komunistov v roku 1933. Norimberský súd mu vymeral doživotie. Nikdy sa neobjavila ani zmienka o tom, že Bach-Zelewski pôsobil na východnom fronte ako veliteľ protipartizánskych operácií a že mal podiel na masakroch Židov v bieloruskom Minsku a Mogileve. Mohli nemecké súdy, vychádzajúce z premisy, že vojnové zločiny nie

sú zločiny, robiť „etnické rozdiely“? Alebo vyniesli takýto neobvykle tvrdý trest, prinajmenšom v prípade povojnových nemeckých súdov, preto, lebo Bach-Zelewski patril k tej hŕstke, ktorá sa po účasti na masovom vraždení nervovo zrútila a odvtedy sa snažila Židov pred esesákmi ochraňovať a svedčila v prospech obžaloby v Norimbergu? Okrem toho to bol jediný človek z tejto kategórie, ktorý sa v roku 1952 verejne obvinil z účasti na masových vraždách, hoci ho z nich nikdy neobžalovali.

Je len malá nádej, že teraz dôjde k zmene, aj keď Adenauerovu administratívu prinútili zbaviť sa vyše stoštyridsiaticich sudcov a prokurátorov a spolu s nimi aj mnohých policajných dôstojníkov s viac než skompromitovanou minulosťou, ako aj odvolať hlavného prokurátora Najvyššieho spolkového súdu Wolfganga Immerwaha Fränkla, pretože čo sa týkalo výpovede o vlastnej nacistickej minulosti, i napriek svojmu prostrednému menu „Večne pravdivý“ až taký pravdovravný nebol. Odhaduje sa, že z jedenásttisícpäťsto sudcov *Bundesrepubliky* pôsobilo za Hitlerovho režimu na súdoch asi päťtisíc ľudí. V novembri 1962, krátko po čistkách v súdnictve a šesť mesiacov po tom, ako Eichmannovo meno zmizlo zo správ, sa vo Flensburgu konal dlhoočakávaný súdny proces s Martinom Fellenzom – pred takmer prázdnu súdnu sieňou. Bývalý príslušník vyššieho velenia SS a policajný veliteľ, prominentný člen Adenauerovej strany slobodných demokratov, bol zatknutý v júni 1960, pár týždňov po Eichmannovom zadržaní. Obvinili ho z účasti a čiastočnej zodpovednosti za zavraždenie štyridsiaticich tisícov Židov v Poľsku. Po vyše šiestich týždňoch podrobných svedectiev požadovala obžaloba maximálny trest – nútené práce na doživotie. Lenže súd vymeral Fellenzovi štyri roky, z ktorých si dva a pol už odsedel vo väzbe, kde čakal na súdny proces. No nech je akokoľvek, niet pochýb, že súdny proces s Eichmannom mal v Nemecku ďalekosiahle dôsledky. Ťažko nájsť jasnejší príklad postoja Nemcov k vlastnej minulosti, ktorý bol vyše pätnásť rokov záhadou pre všetkých odborníkov na nemeckú otázku: Tak či onak sa o ňu nezaujímal a neprekážalo im ani to, že v ich krajine žili beztrestne vrahovia, pretože žiaden z nich by sa predsa z vlastnej vôle vraždy nedopustil. Keď sa však svetová mienka – presnejšie povedané mienka toho, čo Nemci označovali za *das Ausland*, teda cudzinu, čím zahŕňali pod jedno podstatné meno všetky

krajiny za hranicami Nemecka – tvrdohlavejšie dožadovala potrestania týchto ľudí, neváhali prejavíť ochotu, prinajmenšom do istej miery.

Kancelár Adenauer predvídal pohoršenie, aké vyvolá proces, a vyslovil domnienku, že „rozvíri znovu všetky hrôzy“ a vyvolá novú vlnu protinemeckých nálad na celom svete, čo sa naozaj stalo. Počas desiatich mesiacov, ktoré Izrael potreboval na prípravu súdneho procesu, sa Nemecko zo všetkých síl usilovalo ochrániť pred predvídateľným výsledkom tohto procesu horúčkovitým pátraním po nacistických zločincoch na svojom území a ich postavením pred súd. No ani nemecké orgány, ani akýkoľvek významný segment verejnej mienky nepožadovali Eichmannovo vydanie, čo je inak obvyklým krokom každého suverénneho štátu, žiarlivo chrániaceho svoje právo súdiť vlastných občanov, ktorí prekročili zákon. (Oficiálne zdôvodnenie Adenauerovej vlády, že medzi Izraelom a Nemeckom neexistuje platná dohoda o vydávaní osôb, neobstojí; to znamenalo iba toľko, že Izrael nemožno k extradícii prinútiť. Hessenský generálny prokurátor Fritz Bauer to pochopil a podal na spolkovej vláde v Bonne podnet, aby začala s procesom extradície. Lenže postoj pána Bauera v tejto veci bol postojom nemeckého Žida, ktorý nemecká verejná mienka nezdieľala; jeho podnet Bonn nielenže odmietol, sotva ho vôbec niekto zaregistroval, pričom nenašiel absolútne žiadnu podporu. Pozorovatelia, ktorých do Jeruzalema vyslala nemecká spolková vláda, navyše argumentovali, že v Nemecku je zakázaný trest smrti, a preto by nebolo možné vymerať Eichmannovi taký trest, aký by si zaslúžil. S ohľadom na zhovievavosť nemeckých súdov voči nacistickým masovým vrahom nie je ťažké dospieť k podozreniu, že tu ide o výhovorku. Isteže, najväčším politickým rizikom procesu s Eichmannom v Nemecku by bolo zbavenie viny s odvolaním na nedostatok *mens rea*^{*}, ako na to poukázal J. J. Jansen v denníku *Rheinischer Merkur* z 11. augusta 1961.)

Existuje aj ďalšia, oveľa citlivejšia a politicky oveľa relevantnejšia stránka tejto záležitosti. Jedna vec je vypudiť zločincov a vrahov z ich úkrytov, no druhá vec je zistiť, že ide o prominentov, prosperujúcich vo verejnom živote; zistiť, aké nepreberné množstvo mužov

^{*} *Mens rea* (lat. zavinenie – subjektívny vzťah osoby k predpokladaným alebo možným následkom alebo zakázanosti jej konania, ktorým je niekomu spôsobená ujma alebo ktoré je inak protiprávne – pozn. prekl.),

pôsobiacich v spolkových a zemských úradoch, teda na verejných postoch urobilo kariéru za Hitlerovho režimu. Je fakt, že keby bola Adenauerova administratíva príliš citlivá a odmietla by zamestnať úradníkov so skompromitovanou nacistickou minulosťou, možno by neexistovala žiadna administratíva. Ale pravdou je, prirodzene, úplný opak toho, čo tvrdí dr. Adenauer, že len „relatívne malé percento“ Nemcov bolo nacistami a že „veľká väčšina by bola rada pomohla svojim židovským spoluobčanom, keby bola mohla“. (Aspoň jedny nemecké noviny, *Frankfurter Rundschau*, si položili logickú otázku, aj keď so značným oneskorením – prečo potom tak veľa ľudí, ktorí museli napríklad poznať minulosť hlavného prokurátora, mlčalo? Z toho následne vyplývala ešte logickejšia odpoveď: „Pretože sa sami cítili inkriminovaní.“) Logika súdneho procesu s Eichmannom v Ben Gurionovom ponímaní s dôrazom na všeobecné otázky na úkor právnych nuáns by si vyžadovala odhalenie podielu všetkých nemeckých úradov a inštitúcií – a teda všetkých štátnych úradníkov na ministerstvách, v armáde, v jej generálnom štábe, v súdnictve a v obchode – na konečnom riešení. No zatiaľ čo sa prokuratúra vedená dr. Hausnerom snažila predvolávať svedka za svedkom, svedčiacich o veciach, ktoré, akokoľvek hrôzostrašné a pravdivé, nemali žiadnu alebo len minimálnu súvislosť s činmi obžalovaného, dôsledne sa vyhýbala dotknúť vysoko citlivej záležitosti, akou bolo takmer všeobecné spolupáchateľstvo ďalších osôb, ktoré neboli ani zďaleka členmi nacistickej strany. (Pred procesom sa šírili fámy, že Eichmann označil „niekoľko stoviek prominentných osobností spolkovej republiky ako svojich komplicov.“ Ukázalo sa však, že ide naozaj len o fámy. Pán Hausner spomenul Eichmannových „spolupáchateľov v zločine, ktorí neboli ani gangstrami, ani členmi podsvetia,“ a sľúbil doložiť, že sa „pozrieme na ďalších – doktorov a právnikov, vedcov, bankárov a ekonómov – v tých orgánoch, kde padlo rozhodnutie o vyhladení Židov“. Tento sľub však nebol dodržaný a vzhľadom na svoju formu ani byť nemohol. Pretože nič také ako „orgán, ktorý rozhodol“, neexistovalo a žiadne „hodnostári v talároch s akademickými titulmi“ nikdy o vyhladení Židov nerozhodovali. Ich podiel spočíval iba v tom, že sa podieľali na plánovaní potrebných krokov na vykonanie rozkazu vydaného Hitlerom.) Jeden prípad však i napriek tomu vyvolal pozornosť súdu. A to prípad dr. Hansa Globkeho, jedného z najbližších

Adenauerových spolupracovníkov, ktorý bol pred vyše dvadsiatimi piatimi rokmi spoluautorom smutne známeho komentára k norimberským zákonom a o niečo neskôr autorom vskutku brilantnej myšlienky prinútiť všetkých nemeckých Židov, aby ako svoje druhé meno prijali Izrael alebo Sára. Obhajoba navrhla okresnému súdu začleniť meno dr. Globkeho – a len toto meno – do procesu, pričom zrejme jediným dôvodom bola snaha „presvedčiť“ Adenauerovu vládu, aby začala s procesom Eichmannovej extradície. V každom prípade mal bývalý *Ministerialrat* na ministerstve vnútra a súčasný *Staatssekretär* v Adenauerovom kancelárstve nepochybne väčšie právo figurovať v histórii židovského utrpenia spôsobeného nacistami než bývalý jeruzalemský mufti.

Pretože podľa prokuratúry to bola história, kto stál teraz v centre pozornosti súdneho procesu. „To nie individuálny človek stojí pred týmto historickým súdom, nie iba nacistický režim samotný, ale antisemitizmus v celej ľudskej histórii.“ To bol tón, ktorý udal Ben Gurion a ktorého sa pán Hausner verne držal. Svoju úvodnú reč (ktorá trvala celé tri pojednávania) začal s egyptským faraónom a Amanovým dekrétom „zničiť, zabiť a vyhladiť ich.“^{*} Potom pokračoval citátom z proroka Ezechiela: „Keď som prešiel okolo teba a videl som ťa trepotiť sa v tvojej krvi, riekol som ti, keď si ležala vo svojej krvi: Ostaň nažive!“^{**} s vysvetlením, že tieto slová treba chápať ako „imperatív, ktorý konfrontoval tento národ od chvíle, keď sa objavil prvý raz na javisku dejín.“ Bola to však zlá história a lacná rétorika. Ba čo horšie, bola v čírom protiklade s dôvodmi, prečo Eichmanna postavili pred súd. Naznačovala totiž, že bol možno iba nevinným vykonávateľom akéhosi mysticky predurčeného osudu, alebo v tomto prípade dokonca antisemitizmu, ktorý bol možno nevyhnutý, aby osvetľoval „krvou skropenú cestu, ktorou kráčal tento národ“ k naplneniu svojho osudu. O niekoľko pojednávani neskôr, keď bol predvolaný profesor Salo W. Baron z Kolumbijskej univerzity, aby svedčil o modernej histórii východoeurópskeho židovstva, dr. Servatius už neodolal pokušeniu a položil logickú otázku: „Prečo všetko toto nešťastie postihlo práve

* (Kniha Ester, II. časť, Amanov/Hamanov dekrét o záhube Židov, 3,7-13 – pozn. prekl.).

** (Ezechiel, 6, 16 – pozn. prekl.)

židovský národ?“ a „Nemyslíte, že základom osudu tohto národa sú iracionálne motívy, ktoré sú mimo ľudského chápania?“ Nie je to niečo ako „duch histórie, ktorý ju posúva vpred... bez vplyvu človeka?“ Nie je pán Hausner v tomto zmysle v zásadnej zhode so „školou historického práva“ – narážka na Hegela – a nepoukázal na to, že „činy lídrov nevedú vždy k cieľu a zamýšľaným zámerom?... Tu bolo zámerom vyhladiť židovský národ, no cieľ nebol dosiahnutý a skutočnosťou sa stal nový prekvitajúci štát.“ Argumentácia obhajoby sa v tomto bode dostala nebezpečne blízko k najnovšiemu antisemitskému výpadu námestníka ministra zahraničných vecí Husajna Zulfíkara Sabrího v egyptskom národnom zhromaždení, pri ktorom sa odvolával Sionských mudrcov: Hitler nie je vinný z masakrovania Židov, stal sa obeťou sionistov, ktorí ho „prinútili spáchať zločiny, vďaka ktorým mohli napokon splniť svoj cieľ – vytvorenie štátu Izrael“. S tým rozdielom, že dr. Servatius v intencii prokurátorovho výkladu dejín postavil na miesto obvykle vyhradené Sionským mudrcom História.

No i napriek zámerom Ben Guriona a horlivému úsiliu obžaloby stál pred súdom jeden človek, osoba z mäsa a kostí. A ak Ben Guriona, ako vyhlasoval, „nezaujímalo, aký verdikt vynesie súd nad Eichmannom“, bezpochyby bolo práve vynesenie verdiktu jedinou úlohou jeruzalemského súdu.